

УДК 94.944

ЗМІСТОВНЕ НАПОВНЕННЯ ЖУРНАЛУ "УКРАЇНСЬКИЙ ВІСНИК" ПЕРШОГО ПЕРІОДУ ВИДАННЯ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ СВІТОГЛЯДНОЇ ЕВОЛЮЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ОПОЗИЦІЙНОГО РУХУ 1970-х РОКІВ

ТАМАРА БАКЛАШОВА,*старший викладач кафедри естетики, історії та культури
Донбаського державного педагогічного університету, м. Слов'янськ*

У статті розглядається зміст журналу "Український вісник" першого періоду його видання як відображення ідейної еволюції опозиційного руху української інтелігенції кінця 1950-х - початку 1980-х років. Простежується, що зміст статей "Українського вісника" 1970-1974 рр. еволюціонував від соціал-демократичних і марксистських позицій до повного неприйняття радянської дійсності. Відзначається, що такий феномен, як самвидав був своєрідною формою опозиційної діяльності української інтелігенції відповідного часу. Серед інших видань, що розповсюджувались у середовищі опозиційної інтелігенції, "Український вісник" відзначався системністю та послідовністю, а тому найбільше впливав на ідеї українського дисидентства.

Ключові слова: журнал "Український вісник", опозиційний рух, дисидентство.

Постановка проблеми та стан її вивчення. Маючи сьогодні доволі значний історичний досвід існування незалежної держави, вітчизняні історики починають активне осмислення процесу становлення ідеї національного суверенітету та боротьби за її втілення у ХХ столітті, й одним із найважливіших етапів цього процесу по праву вважається український опозиційний рух кінця 1950-х - початку 1980-х років. Героїчна політична боротьба та напружені ідейні пошуки учасників цього руху зробили можливим усвідомлення народними масами необхідності відновлення незалежності власної держави, що й було реалізовано в 1991 р. Опозиційний рух був представлений значною кількістю непересічних особистостей та яскравих політичних і культурних феноменів, серед яких одним із найпомітніших є самвидав, зокрема журнал "Український вісник" - нелегальне видання української опозиційної інтелігенції, яке засвідчило самоусвідомлення та скоординованість самвидаву як форми опозиції тоталітарному режиму.

Проблематика українського опозиційного руху кінця 50-х - початку 80-х років ХХ ст. має на сьогодні значну історіографію, завдяки наявності як фахових статей, так і ґрунтовних монографій досліджені в цілому ідейні основи, результати й долі багатьох учасників цього руху. Так, основні форми опозиційного руху, його ідейна еволюція досліджені в монографіях Г. Касьянова [1], А. Русначенка [2], докладно висвітлюють основні форми опору тоталітарному режиму у сфері національної та релігійної політики О. Бажан та Ю. Данилюк [3], окремим аспектам національного дисидентства присвячено праці О. Бажана [4], Ю. Зайцева [5] та ін. Ще не так давно розпочалися дослідження цієї тематики, оскільки до-

сить довго не було належного доступу до архівів та не систематизовані були належним чином спогади безпосередніх учасників подій [4]. Відтак на сьогодні узагальнюючі праці вже існують і в достатній кількості, тому є можливість досліджувати окремі аспекти та прояви цього руху. Одним із таких яскравих феноменів є журнал "Український вісник", стосовно якого наразі немає спеціально присвячених йому досліджень.

Мета статті - дослідження змістовного наповнення журналу "Український вісник" першого періоду його видання, тобто першої половини 1970-х рр. і простеження впливу ідейних пошуків українського дисидентства відповідного періоду на зміст журналу.

Виклад основного матеріалу. Формування тоталітарної моделі культури, у якій можливою була лише одна істина, регламентована урядовими інстанціями, викликало внутрішній духовний спротив у середовищі тих, хто був здатний до критичного мислення. Тривалий час цей спротив не знаходив реальних можливостей для свого виявлення, проте лібералізація суспільного життя наприкінці 50-х - на початку 60-х років ХХ ст. уможливила більш вільне спілкування інтелектуалів, а отже, координацію їхніх зусиль та формування спільної думки. На основі цього й виникає таке явище, як самвидав. "Самвидав був не просто інтелектуальним підґрунтям опору, але й чи не найголовнішою формою його існування" [1, с. 88].

Цей феномен засвідчував формування альтернативного культурного простору, відмінного за своєю ціннісною системою від офіційної культури. Головною відмінністю при цьому була орієнтованість на внутрішню індивідуальну свободу, відмова від офіційної найголовнішої цінності - колективізму. Це, у

№ 2 (122) березень-квітень 2013 р.

свою чергу, породжувало відмінності в розумінні категорій "народ" та "державна". Якщо для офіційної державної культури "державна" була владною функцією комуністичної партії та способом забезпечення її панування над суспільством, що в ідеалі мало призвести до досягнення метафізичного комуністичного устрою, то опозиційною інтелігенцією держава розумілась як засіб здійснення влади народу в ім'я загальнолюдських та національних цінностей. Відповідно категорія "народ" в офіційному дискурсі звужувалась до поняття "простий народ", "пролетаріат та селянство", носії пролетарської ідеології. У дискурсі ж опозиційному "народ" поставав як сукупність особистостей, об'єднаних спільною національною культурою.

Ці відмінності обумовлювали неможливість взаємопроникнення системи цінностей офіційної та опозиційної, а тому опозиційна інтелігенція була приречена на своєрідну "підпільність", що й вербалізувалось через таке явище, як самвидав. У той же час дуже важливо відзначити, що активні учасники цього руху не почувалися порушниками якихось правил, навпаки, були перейняті глибоким внутрішнім відчуттям правомірності й законності своєї діяльності, оскільки реалізовували імпліцитне право особистості на свободу слова, гарантоване в тому числі й Конституцією СРСР [6, с. 11].

Самвидав формально поділяється на літературний, публіцистичний та політично орієнтований [1, с. 90], проте чітко розподілити ці типи текстів, що побутували в системі самвидаву, досить важко. Частіше один і той самий текст мав у собі ознаки і літературності, і публіцистичності, і вже через саму свою форму опозиційності мав політичний компонент боротьби з існуючим режимом. Проіснувавши певний час і сформувавшись як політико-культурна підсистема, самвидав набуває досить чіткої внутрішньої структури, увиразнюється його тематика і, нарешті, розпочинається рефлексія над самвидавом як суспільним феноменом.

Саме цей період знаменується появою "Українського вісника", який почав виходити з 1970 р. і протипом якого, можливо, був московський журнал, що розповсюджувався через самвидав, "Хроника текущих событий" [1, с. 117]. До видання й розповсюдження "Українського вісника" були причетні багато видатних особистостей українського національного руху - В. Чорновіл, М. Косів, Я. Кендзьор, В. Мороз, І. Світличний та ін. Виходив він протягом 1970-1971 рр., потім був розгромлений через спеціальні заходи КДБ. За цей час вийшло шість випусків, які потім, у 1971 р., були передруковані за кордоном.

Уже в першому числі "Українського вісника" аналізуються завдання та етапи розвитку самвидаву, підводяться перші підсумки його існування та формулюються завдання на майбутнє. Пізніше ця програмна стаття повторювалась у кожному номері. Сам термін "самвидав" ще не закріплений, видавці "Українського вісника" називають журнал "захальною літературою", стверджуючи його як "новий вид творчості", що постав, починаючи з 1960-х років і найактивніше поширювався серед молоді [6, с. 7]. Серед найважливіших завдань називаються публікації повідомлень про порушення прав на свободу слова та совісті в СРСР, а також порушення національних прав в Україні. Звертаючи увагу на те, що в російському самвидаві, "за малими винятками, оминається національне питання", видавці вважають за найважливіше завдання оборону національних свобод,

повідомлення про випадки "порушення національної суверенності (факти шовінізму й українофобії)" [6, с. 11].

Як уже йшлося вище, видавці "Українського вісника" не вважали свою діяльність чимось протизаконним: "Український вісник" - видання в кожному разі не антирадянське і не антикомуністичне. За своїм змістом і завданням воно цілком легальне і конституційне. Критику окремих осіб, органів, установ, аж до найвищих включно, за допущені помилки у вирішенні внутрішньополітичних проблем, зокрема порушення демократичних прав особи і нації "Вісник" не розцінює як антирадянську діяльність, а вважає гарантованими принципами соціалістичної демократії і Конституцією правом і обов'язком кожного громадянина" [6, с. 12]. Отже, свою діяльність видавці, автори й розповсюдженні альманаху сприймали як свідоме відстоювання загальнолюдських, громадянських і національних прав українців із виразним акцентом саме на національних правах.

Відповідно зміст "Українського вісника" першого періоду його видання може служити джерелом для визначення основного ідейного контексту українського опозиційного руху кінця 60-х - початку 70-х років минулого століття. Важливо при цьому, що це було регулярне видання, тобто замислювалось воно як координаційний засіб, певна сфера спілкування опозиційних лідерів із широким загалом тощо, тому його матеріали були певним чином систематизовані й підпорядковані загальній меті, на відміну від більш індивідуалізованих текстів самвидаву, що відображали іноді ідеї їхніх авторів, не властиві для всього руху в цілому.

Одним із найяскравіших за виразністю ідейних концептів "Українського вісника" була полеміка з тими представниками радянського культурного та політичного керівництва, які звинувачували українських дисидентів у націоналізмі, антирадянськості, наклепництві тощо. Так, у першому номері вміщено досить великий матеріал із приводу звинувачень І. Дзюби в тому, що його вже широко відома на той час стаття "Інтернаціоналізм чи русифікація" написана з антирадянських позицій. Формально цей матеріал є відповіддю на опубліковану в "Літературній Україні" статтю редактора журналу "Вітчизна" Л. Дмитерка та колективу осіб, що під колективним псевдонімом Б. Стенчука надрукували книгу, призначену винятково для закордонного читача. Обидва автори та ще декілька осіб й організацій звинувачують І. Дзюбу в "буржуазному націоналізмі" та стверджують, що його праця є антирадянською. Відповідь, надруковану в "Українському віснику", написав В. Стус, і вона є показовою для розуміння ідейного наповнення українського національно-визвольного руху.

Так, В. Стус стверджує, що радянська дійсність у цілому і перш за все культура є цілком реакційною, у якій штучно створені образи "щасливих трудівників соціалістичних ланів села Дзвонкового" заступають справжні постаті "безпашпортного колгоспного люду". Головною зброєю тих, хто виступає від імені загнаного в глуху мовчанку українського народу, є правдиве слово. Саме правду В. Стус вважає головною чеснотою І. Дзюби, називаючи його "найчеснішим лицарем нашої культури, критиком, рівних якому українська радянська література майже не знала за своїх п'ятдесят років" [10]. І В. Стус, і редакція "Українського вісника" підкреслюють чесність і моральний авторитет І. Дзюби, а також

відсутність у його роботі антирадянських тверджень, навпаки, його праця заснована на справжній марксистській теорії й має вичерпну аргументацію в контексті марксизму та Конституції СРСР.

Подібні ж ідеї містяться у великому матеріалі з приводу антиукраїнської кампанії на Дніпропетровщині, викликаній романом О. Гончара "Собор". Змальовуючи різочу різницю між тими покараннями, яких зазнають чесні люди й прекрасні працівники, звинувачувані лише в симпатіях до цього роману або в бажанні розмовляти й творити культуру рідною мовою, та покараннями відвертим крадіям, злочинцям та розбещувачам, автори цієї добірки статей закликають партійне керівництво Дніпропетровська та області згадати справжні ленінські принципи національної політики: "Смішно навіть говорити, що ця "націоналістическая опасность" з'явилась саме в Дніпропетровську, де на заледве не мільйонне місто немає жодного українського дитячого садка чи ясел, жодної повністю української школи, жодного вузу чи технікуму з викладанням українською мовою. Невже обком комуністичної партії не повинен стурбуватись таким вкрай ненормальним антиленінським і антимарксистським станом рідної української мови в Дніпропетровську?" [7].

Подібні ж докази з апеляцією до марксистсько-ленінських першоджерел та радянських законодавчих актів містяться в статті на захист поета І. Сокульського, проти якого розгорнута кампанія звинувачень у націоналізмі. Так само, аналізуючи стан речей із репресіями проти вірян та священників греко-католицької церкви, видавці "Українського вісника" наголошують, що це відбувається "всупереч Конституції СРСР, яка гарантує свободу совісті" [Там само]. Таким чином, на початковому етапі видання автори "Українського вісника" стоять на позиціях викриття тих аспектів радянського життя, які викривляють справжні марксистсько-ленінські ідеї, уважаючи радянське керівництво винним у своєрідному експерименті, що не відповідає ідеалам марксистського вчення.

Проте вже в наступних випусках помітна певна еволюція поглядів вбік розуміння хибності самої програми марксизму та її антигуманних принципів. Поступово на сторінках журналу з'являється розуміння неможливості існування вільної творчої особистості в умовах тотальної несвободи, на яку приречена людина радянська дійсність. Так, у виступах із приводу трагічної загибелі А. Горської, які публікувалися в "Українському віснику", гостро відчувається розуміння суперечності між прагненням митця (та й людини взагалі) шукати нових шляхів і власної правди та узурпованим однією політичною силою правом визначати моральні та естетичні принципи для всього суспільства: "Після смерті, перед похороном, кажуть, зважили її працю і нібито знову поновили в Спілці. Але хто зважить і поновить спопелілі творчі спалахи за ті скупі роки життя, отруєні свідомістю того, що нічого, крім злої напасти, не викличуть кращі квіти твоєї душі, що хто зна, кому твій талант потрібен, і нічого від тебе твоя епоха не чекає, крім влучного потрапляння у вибиті сліди!" (Є. Сверстюк) [8, с. 26]. Те саме - у листах та виступах із приводу політичного процесу над В. Морозом: "Ми живемо в час великих прискорень і великих контрастів. З одного боку - зростає у світі модерна жорстокість і новітній тоталітаризм, девальвуються цінності, втрачаються традиції і глибшає душевна

спустошеність. З іншого - болісне шукання шляхів до Миру, Добра і Справедливості" [8, с. 52]. Аналогічний настрій у виступі І. Дзюби на відзначення річниці В. Симоненка: "Бувають епохи, коли вирішальні битви відбуваються на площині соціальної моралі, громадянської поведінки, коли навіть елементарна людська гідність, опираючись брутальному тискові, може стати важкою бунтівничою, революційною силою" [8, с. 129]. Отже, помітна певна еволюція від ствердження правомірності радянської ідеї та необхідності в контексті рішень XX з'їзду КПРС викривати та виправляти збочення цієї ідеї, породжені добою сталінізму, до розуміння несумісності тоталітарної моделі суспільства та свободи особистості.

Ця еволюція продовжується в наступних випусках журналу. Останні числа характерні вже наявністю чіткої ідеї, яка пронизує все видання, перетворює його на системний виклад думок різних авторів, що працюють у єдиному політичному напрямку. Матеріали, які вміщені в останніх випусках, є великими за обсягом, насиченими конкретними фактами, містять уже не просто констатацію подій, а їх системне осмислення й спроби аргументованих висновків. Так, цілісною історико-політичною працею є стаття С. Хмари "Етноцид українців", написана на фактичному матеріалі, у якій уперше порушується питання про послідовне нищення українського народу на теренах СРСР не лише в культурному, але й у фізичному розумінні. Тут уже радянський устрій називається "московськими окупантами в Україні", Центральна Рада - "законним урядом Української Народної Республіки", політику русифікації України, яку проводила КПРС у 70-х роках - "новим методом ліквідації українського народу... - методом духовного нищення" [11].

Так само матеріал під назвою "Генеральний погром", уміщений у цьому ж числі, присвячений масовій чистці в лавах комуністичної партії України, проте в широкому розумінні подає загальну картину русифікації та нищення національної культури, називаючи XXIV з'їзд КПРС "З'їздом шовіністів і русифікаторів" [12].

Цікаво відзначити, що в цьому числі вперше, крім постійної редакційної статті з роз'ясненням завдань самвидаву та конкретно "Українського вісника", з'являється звернення до всіх свідомих громадян із закликом розповсюджувати цей журнал та інші матеріали самвидаву та із новою програмою: "Наш журнал займатиме чітко окреслену політичну позицію з провідним безкомпромісним антиколоніальним напрямком" [9, с. 7].

Висновки

Протягом кількох років свого видання журнал "Український вісник" пройшов певну ідейну еволюцію від утопічно-марксистських та соціал-демократичних позицій, коли негативні аспекти радянської дійсності сприймалися як викривлення істинної марксистсько-ленінської політики, а радянська держава - ідеалом державного устрою, до оцінки радянського режиму як окупаційного по відношенню до України, руйнівного для її культури та закликів до безкомпромісної боротьби за незалежність власного народу. Ті самі тенденції були характерними для українського опозиційного руху 1970-х років у цілому. Причинами цього були частково внутрішня ідейна еволюція українського шістдесятництва від ро-

мантичного комсомольського пориву, викликаного ХХ з'їздом КПРС та пов'язаною з ним лібералізацією суспільно-політичного життя, до безкомпромисного дисидентства по відношенню до радянського режиму, частково масштабні репресії на початку 1970-х рр. проти представників української національної інтелігенції.

Згодом, уже в середині 80-х рр., "Український вісник" було відроджено й видано декілька випусків, проте це вже був інший склад редакції, інше ідейне підґрунтя та політичні завдання, тому дослідження цієї тематики буде продовжено в наступних статтях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 60-80-х років / Г. Касьянов. - К. : Либідь, 1995. - 224 с.
2. Русначенко А. М. Національно-визвольний рух в Україні. Середина 1950-х - початок 1990-х років : у 2 т. / А. М. Русначенко. - К. : Вид-во О. Теліги, 1998. - 720 с.
3. Бажан О. Г. Опозиція в Україні (друга половина 50-х - 80-ті рр. ХХ ст.) / О. Г. Бажан, Ю. З. Данилюк. - К. : Рідний край, 2000. - 616 с.
4. Бажан О. Г. Опозиційний рух в Україні в умовах системної кризи СРСР / О. Г. Бажан // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. - № 31 - К. : Інститут історії України НАН України, 2005. - С. 189-199.
5. Зайцев Ю. Д. Дисиденти: опозиційний рух 60-80-х рр. / Ю. Д. Зайцев // Сторінки історії України ХХ століття. - К., 1992. - С. 195-235.
6. Український вісник. - Вип. I-II. - Париж-Балтимор, 1971. - 246 с.
7. Український вісник. - Вип. III. - Париж-Балтимор, 1971. - 118 с.
8. Український вісник. - Вип. IV. - Париж-Балтимор, 1971. - 191 с.
9. Український вісник. - Вип. VII-VIII. - Париж-Балтимор, 1975. - 154 с.
10. Стус В. Місце в бою чи в розправі?: з приводу статті

Л. Дмитерка "Місце в бою" - про літератора, який опинився по той бік барикади / В. Стус // Український вісник. - Вип. I-II. - 1971. - С. 17-20.

11. Хмара С. Етноцид українців в СССР / С. Хмара // Український вісник. - Вип. VII-VIII. - Париж-Балтимор, 1975. - С. 33-111.

12. Репресії на Дніпропетровщині // Український вісник. - Вип. I-II. - 1971. - С. 37-50.

REFERENCES

1. Kasyanov G. (1995), *Not consent: the Ukrainian intellectuals in a resistance movement of the 60-80th years*, Kyiv, 224 p.
2. Rusnachenko A. M. (1998), *National-liberation movement in Ukraine. Middle of the 1950th - beginning of the 1990th years*, Vydavnistvo O. Teligy, Kyiv, 720 p.
3. Bazhan A., Danilyuk Yu. S. (2000), *Opposition in Ukraine (the second half of the 50th - the 80th years of the XX century)*, Kyiv, 616 p.
4. Bazhan A. G. (2005), *Oppositional movement in Ukraine in the USSR system crisis, History of Ukraine. Unknown names, events, facts, Institute of Ukrainian history of NAS Ukraine*, Kyiv, No. 31, pp. 189-199.
5. Zaycev Yu. D. (1992), *Dissidents: oppositional movement of the 60-80th, Pages of Ukrainian history of the XX century*, Kyiv, pp. 195-235.
6. *Ukrainskyi visnyk* (1971), Paris-Baltimore, No. I-II, 246 p.
7. *Ukrainskyi visnyk* (1971), Paris-Baltimore, No. III, 118 p.
8. *Ukrainskyi visnyk* (1971), Paris-Baltimore, No. IV, 191 p.
9. *Ukrainskyi visnyk* (1975), Paris-Baltimore, No. VII-VIII, 154 p.
10. Stus V. (1971), A place in a fight or in a punishment?: Concerning L.Dmiterko's article "A place in a fight" - about the writer which appeared on that party of a barricade, *Ukrainskyi visnyk*, No. I-II, pp. 17-20.
11. Khmara S. (1975), *Etnocide of Ukrainians in the USSR, Ukrainskyi visnyk*, Paris-Baltimore, No. VII-VIII, pp. 33-111.
12. Repressions on Dnepropetrovshchina (1971), *Ukrainskyi visnyk*, No. I-II, pp. 37-50.

Tamara Baklashova

CONTENT OF THE MAGAZINE "UKRAINSKYI VISNYK" OF THE FIRST PERIOD OF ITS EDITION AS A REFLECTION OF IDEOLOGICAL EVOLUTION OF OPPOSITIONAL MOVEMENT OF THE UKRAINIAN INTELLIGENCE OF 1970's

In article considered content of the magazine "Ukrainskyi visnyk" of the first period of its edition as a reflection of ideological evolution of oppositional movement of the Ukrainian intelligence in the end of the 50th - the beginning of the 80th. In the main it is reflected the history of magazine's creation and the task which were solved in a context of oppositional activity of the Ukrainian intelligence of the main period. It is mentioned, that exactly in the early seventies this movement gets new sense in connection with disappointment of youth in the possibility of developing the culture and identity in the conditions of the Soviet reality. It also gave magazine's ideological evolution for that time.

It is traced that contents of articles in "Ukrainskyi visnyk" of 1970-1974 evolve from social democratic and Marxist positions to the complete rejection of the Soviet reality. So, in the first releases are appreciable the tendencies for communistic ideology quite positively to understand, and negative manifestations are explaining in distortions of Marxist-Leninist ideas by certain representatives of the Soviet management. But in later materials the USSR is judged as inhuman state, where human rights are completely violated.

It is noted, that such a phenomenon, as the samizdat, was a peculiar form of oppositional activity of the Ukrainian intelligence conform the time. Distribution of illegal literature in where the exact facts of a human rights violation were described and the analysis of the reasons of these violations were made, created peculiar "other reality" in which the conceiving person could express their thoughts freely. Among other editions, extended in the environment of the oppositional intelligence, "Ukrainskyi visnyk" stand out with its systematization and sequence, and therefore had the greatest influence on ideas of the Ukrainian dissidents.

Keywords: magazine "Ukrainskyi visnyk", oppositional movement, Ukrainian dissidents.

© Т. Баклашова

Надійшла до редакції 18.03.2013

№ 2 (122) березень-квітень 2013 р.